

FORN VÄNNEN

JOURNAL OF
SWEDISH ANTIQUARIAN
RESEARCH

2018:4

Pigmenten i Margaretalegenden i Hackås kyrka, Jämtland

Byn Hackås i Jämtland ligger vackert vid Storsjöns södra strand. Talrika gravhögar vittnar om att trakten varit bebyggd sedan järnåldern. Under 1100-talet ersattes byns träkyrka av en större stenkyrka med halvrund korabsid (Persson 2004). Det är landskapets enda bevarade absidkyrka, och den nordligaste i Skandinavien.

Stenkyrkans ursprungliga delar utgjordes av absid, kor (nu använt som sakristia) och omkring hälften av det nuvarande långhuset. Under senare delen av 1200-talet tillkom en unik målnings-svit i absiden, vilka återger den heliga Margaretas martyrium. I början av 1600-talet tillkom sedan målningar på långhusets och sakristians väggar.

Margaretasviten

Målningarna i absiden är i vanlig ordning utförda al secco på kalkgrund. De utgör de enda kända muralmålningarna från det medeltida Jämtland. Kalk är det huvudsakliga bindemedlet. Bildsvitens bäst bevarade delar visas från vänster till höger i fig. 1–2. Dess avslutning har sannolikt blivit övermålad. De synliga scenerna har däremot aldrig varit överkalkade och framstår som ganska välbevarade. Retuscher förekommer men är väl utförda.

Målningarna föreställer ett i Sverige mindre vanligt motiv, den s.k. Margaretalegenden (Nisbeth 1986). Margareta härstammade enligt legenden från Antiokia i nuvarande östra Turkiet. På 290-talet blev hon genom sin amma omvänd till kristendomen. Den romerske ståthållaren Olybrius krävde att hon skulle överge sin kristna tro och dessutom gifta sig med honom, ett erbjudande som hon dock avvisade. Hon blev därför torterad och avrättad år 304. I en vision före sin död såg hon djävulen i form av en drake. De bevarade delarna av utsmyckningen i Hackås återger flera av de mest centrala scenerna i legenden. Gestalternas ansikten är framställda på traditionellt medeltida sätt. Det innebär att bödelsknektarna är grovt tecknade i profil med groteska näsor, medan övriga personers ansikten är smakfullt och detaljrikt målade.

När målningarna utfördes hörde Jämtland och Härjedalen till Norge. Sina närmaste stilfrän-

der har bildsviten också i Norge och England. Med hänvisning till stilen har utsmyckningen daterats till 1270-talet (Nisbeth 1986; Lindgren 1996; Persson 2004). I den bevarade draperimålningen nedanför legendberättelsen syns konturer av stiliserade ansikten i rödbrun färg.

Provtagning och analyser

Provtagning för pigmentanalys har genomförts av konservator Misa Asp. Som antikvarisk medverkande deltog Björn Olofsson från Jamtli i Östersund. Samtliga tretton provtagningsställen dokumenterades noggrant. Ytterst små provmängder erfordrades för analyserna, som har utförts av projektgruppens kemister på Stockholms Universitets Institution för Materialkemi med ett svepelektromikroskop (Hitachi TM-3000) utrustat med en EDX-enhet för mikroröntgen-analys (SEM/EDX). Resultaten visas i tab. 1.

I kyrkans nuvarande sakristia och långhus finns som sagt 1600-talsmålningar, vilka återger scener ur Gamla och Nya Testamentet med ledsagande text på danska. De var i flera hundra år överkalkade. Målningarna är signerade av Jonas Olai och Olaus Erics. Även från dessa målningar togs två pigmentprover för analys. I Ragunda gamla kyrka finns samtida målningar av likartad karaktär. Stora likheter finns också med bonadsmålari från 1600-talets Hälsingland (Persson 2004).

Diskussion

Hittills har vår arbetsgrupp undersökt pigment från ett sextiotal svenska medeltidskyrkor (Nord et al. 2010 etc.). I jämförelse med de flesta andra har målningarna i Hackås utförts med en begränsad palett. Variationer i kulören har erhållits genom inblandning av olika mängder kalk. Ett och samma pigment har på så sätt kunnat varieras.

Med undantag av mineralen malakit och azurit, båda basiska kopparkarbonater, har övriga pigment kunnat fås lokalt. Ingen malakit eller azurit finns i den svenska berggrunden, men väl i Norge, bl.a. i Røros ca 150 km sydväst om Hackås. De blå färgerna är sparsamt målade med ett minimum av pigment. Tyvärr fanns inga blypig-

Fig. 1. Muralmålningar från 1270-talet med Margaretalegenden i Hackås kyrka, Jämtland. Proverna 1–9 är tagna från detta parti av utsmyckningen. Foto Misa Asp. —Murals dating from the 1270s depicting the legend of St. Margaret, Hackås Church, Jämtland. Samples # 1–9 were obtained from this section of the murals.

Fig. 2. Parti av Margaretasviten i Hackås kyrka varifrån proverna 10–13 är tagna. Foto Misa Asp. —Section of the murals in Hackås Church from which samples # 10–13 were taken.

Nr	Beskrivning	Analysresultat
1	Gul färg på en dräkt	Gulockra, kalk
2	Ljusgrön dräkt	Malakit, mycket kalk, sandkorn
3	Blå bänk (?)	Azurit, kalk
4	Ljusbrun dräkt	Järn(III)oxid, kalk, gips, sandkorn
5	Brunröd dräkt	Järn(III)oxid, spår av kisel (sandkorn)
6	Gul dräkt	Gulockra, eventuellt något organiskt bindemedel
7	Svart färg vid ett torn (?)	Kol, kalk, sandkorn
8	Svart hosa	Kol, sandkorn
9	Ljust gråblå dräkt	Azurit, mycket kalk, sandkorn, spår av järn
10	Orange torn	Järn(III)oxid, kalk, gips
11	Hudton	Kalk, gips, spår av gulockra
12	Ljusgul dräkt	Gulockra, kalk, litet gips
13	Ljusblå drake	Azurit, mycket kalk, sandkorn
14	Långhusets norra vägg, gul färg i textband vid predikstolen (1600-talet)	Gulockra
15	Grön färg på dräkt (nära predikstolen, 1600-talet)	Malakit, kromoxidgrönt (efter sentida ”bättring”), kalk, gips, sandkorn

Tab. 1. Resultat av pigmentanalyser från målningarna i Hackås kyrkas absid, samt två prover från kyrkans långhus (början av 1600-talet). —Results of pigment analyses from Hackås Church. Samples # 1–13 were taken from the 13th century murals depicting the legend of St. Margaret, and # 14–15 from early 17th century murals in the nave.

ment i målningarna – dessa kunde annars ha använts för att fastställa blyets ursprung (jfr Nord et al. 2015). Inte heller fanns sådana dyrbara pigment som påvisats i de norrländska kustkyrkorna Enånger, Hälsingtuna eller Alnö med anknytning till den östra pilgrimsleden till Trondheim-Nidaros. Här iakttog vi såväl den vackert klarröda cinnobern som det dyrbara blå mineralet ultramarin och det ovanliga järnfosfatmineralet vivianit (Nord et al. 2017). Det fanns under medeltiden två pilgrimsvägar till Nidaros: en västlig genom Västergötland och vidare längs Klarälven och Glåma mot Nidaros, och en östlig väg längs Norrlandskusten till Selånger (vid nuvarande Sundsvall) och sedan västerut genom Medelpad och Jämtland till Nidaros (*Helgonet i Nidaros* 1997). Trots den blygsamma färgprakten i Hackås kyrka, jämfört med t.ex. Enångers gamla kyrka, torde nog Hackås ändå ha varit en betydelsefull anhalt för pilgrimerna. Orten fick till exempel enligt tradi-

tionen besök av den heliga Birgitta under hennes pilgrimsresa.

Vi skall slutligen diskutera det för svenska förhållanden mindre vanliga motivet. Margareta från Antiokia var framför allt i England ett älskat helgon, och under medeltiden uppfördes där uppemot 200 kyrkor tillägnade henne. Även i Norge var Margareta ett omtyckt helgon, och i Maridalen i utkanten av nuvarande Oslo byggdes på 1200-talet en nu raserad kyrka till hennes ära. I Sverige finns inte många återgivningar av Margaretalegenden. Förutom sviten i Hackås finns en del målningar i gotländska kyrkor, bl.a. i Anga, utförda av Passionsmästaren och hans verkstad (Roosval & Lagerlöf 1959). Risinge gamla kyrka i norra Östergötland har i korets norra kapp två scener ur Margaretas legend (Nisbeth 1995; Pegelow 2006). Lidens gamla kyrka i Medelpad äger ett altarskåp med en bild av henne. På en dopfont i Skredsvik i Bohuslän, som under me-

deltiden tillhörde Norge, finns Margaretalegenden inhuggen (Hallbäck 1961). Margareta var även skyddshelgon för några svenska kyrkor, bl.a. Gunnarskog och Ny i Värmland.

Vår slutsats beträffande Hackåsmålningarnas ursprung är att de sannolikt är utförda av en norsk målare eller möjligen av en i Norge verksam engelsman. Allt målerimaterial tycks ha hämtats från det nuvarande Norge.

Tack

Stort tack till Berit Wallenbergs Stiftelse för det generösa anslag som möjliggjort denna studie (BWS 2017-0001). Tack även till Stockholms Universitets Institution för Materialkemi för tillstånd att utnyttja deras analysinstrument. Varmt tack även till personalen vid Södra Jämtlands pastorat och till Björn Olofsson (Jamtli) för all hjälp vid provtagningsarbetet.

Referenser

- Hallbäck, S.A., 1961. *Medeltida dopfuntar i Bohuslän*. Vänersborg.
- Helgonet i Nidaros. Olavskult och kristnande i Norden*. Skrifter utgivna av Riksarkivet 3. Red. Lars Rumar. Stockholm 1997.
- Lindgren, M., 1996. Kalkmålningar. *Signums svenska konsthistoria IV. Den gotiska konsten*. Lund.
- Nisbeth, Å., 1986. *Bildernas predikan. Medeltida kalkmålningar i Sverige*. Stockholm.
- 1995. *Ordet som bild. Östgötskt kalkmåleri vid slutet av 1300-talet och början av 1400-talet*. Sällskapet Runica et Mediævalia. Scripta maiora 1. Stockholm.
- Nord, A.G. & Tronner, K., 2010. Medeltidsmästarnas färgval. Riksantikvarieämbetet. Visby. Tillgänglig via www.raa.se

- 2011. Analys av några medeltidskyrkors muralmålningar. *Fornvännen* 106.
- Nord, A.G., Billström, K., Tronner, K. & Björling Olausson, K., 2015. Lead isotope data for provenancing medieval pigments in Swedish mural paintings. *Journal of Cultural Heritage* 16. Paris.
- Nord, A.G., Tronner, K., Billström, K., Asp, M., Lundmark, E. & Björling Olausson, K., 2017. Pigment-analys av medeltida muralmålningar i sju norrlandskyrkor. *Fornvännen* 112.
- Nord, A.G., Tronner, K., Asp, M. & Lundmark, E., 2018. Albertus Pictor – a Medieval master and his pigments. *Fornvännen* 113.
- Pegelow, I., 2006. *Helgonlegender i ord och bild*. Stockholm.
- Persson, M., 2004. *Hackås kyrka*. Jämtlands kyrkor 27. Östersund.
- Roosval, J. & Lagerlöf, E., 1959. Kyrkor i Kräklinget: nordvästra delen. Sveriges kyrkor 84. Stockholm.

Anders G. Nord

Kevingeringen 10
SE-182 50 Danderyd
andersgn@tele2.se

Misa Asp

Sjöbjörnsvägen 1
SE-117 67 Stockholm.
misa.asp@konservering.nu

Kate Tronner

Flädergränd 2
SE-187 73 Täby
katetronner@gmail.com